

PILAR ESTELRICH

FRANCESC PAYAROLS I CASAS:
HISTÒRIA D'UN LLARG CAMÍ

Francesc Payarols Casas va néixer a Girona el 23 de setembre de 1896, com a primer fill d'un matrimoni humil, format per Josep, obrer del taller metallúrgic Planes Escubós, i Maria, una pagesa d'Amer molt religiosa. Era un nen de poca salut, al qual la mare dedicava tota l'atenció possible per tal d'alimentar-lo bé i fer-lo anar a escola; el seu somni era veure'l capellà. Certament, els diners invertits en oli de fetge de bacallà li van procurar una longevitat envejable: va arribar als cent un anys sense més problemes que els derivats de l'edat mateixa, tot i haver estat tuberculós de jove.*

La vida de la família estava marcada per les dificultats econòmiques; cada dia, Maria Casas feia el miracle dels pans i els peixos, en el record del seu fill gran. El jornal del pare i el poc que guanyava la mare fent de pantalonera havien de bastar per a mantenir el matrimoni, tres fills (Francesc, Isabel i Salvador) i els avis paterns a base d'escudella i carn d'olla i pagar el lloguer. En aquest context, l'escolarització del fill gran representava un esforç, fins i tot mentre va assistir a l'escola pública regentada pel mestre Esteve Isern, un exseminarista carlí intensament religiós, nascut a Prullans (Baixa Cerdanya). Quan Isern va ser traslladat a Burgos, en Francesc va assistir a una de les dues escoles que els maristes tenien a la ciutat.

La família va marxar de Girona el 1909, quan l'empresa va instal·lar-se a Barcelona, a Can Tunis. El trasllat va ser un gran drama per a la mare, que tenia por de la gran ciutat i deixava a la contrada un germà, Salvador, d'ofici baster, i una germana, Adela; en canvi, va ser una festa per al noiet, que a més va fer la primera comunió el dia que marxaven. S'establiren al carrer de Rades, entre el Paral·lel i Montjuïc.

* Francesc Payarols va morir el 10 de febrer de 1998.

La mare estava molt preocupada per l'escola del noi, que considerava molt important. Un parent llunyà matern, de cognom Casas, que feia de professor de francès perquè havia viscut a França, treballava a una acadèmia per a rics situada al carrer de Casp a la cantonada de Bruc. Per mediació seva van admetre-hi en Francesc, que va patir molt de ser el pobret entre aquells nois rics i cruels que anaven i venien d'escola amb cotxe i xofer i lacais, mentre que ell anava i venia des del Paral·lel a peu i amb espartenyas. Malgrat l'entorn hostil, va anar aprenent francès i alguna altra matèria, però en morir el senyor Casas aquell mateix any la mare va decidir canviar-lo d'escola.

Un factor important per a aquella decisió va ser la Setmana Tràgica, d'impacte especialment intens a la zona del Poble Sec on vivien els Payarols, que des de casa podien observar els incendis de les esglésies i la crema dels ornaments litúrgics. El barri no era del gust de la mare i, a més, no volia exposar el noi al risc de travessar quatre cops al dia uns carrers tan insegurs. Així doncs, va acceptar de grat la proposta d'un oncle de Josep Payarols relativament benestant que vivia al carrer de Sant Pere més alt, cantonada al carrer del Pilar, d'anar a viure amb ell amb la condició de cuidar-lo. L'arranjament va alleugerir les dificultats econòmiques de la família, complicades després pel naixement d'una nena, Maria, el 1912.

El problema de l'escola del noi va trobar una solució aviat: el mestre Isern va tornar de Burgos i va començar a exercir a una escola situada al carrer d'en Serra, prop de l'església de la Mercè, on va acollir en Francesc, un xicot molt dòcil i bon estudiant. Quan el noi va fer catorze anys, l'edat de deixar l'escola per entrar d'aprenent, el senyor Isern va insistir perquè estudiés, encara que només fos la carrera de Magisteri, un gran sacrifici que la família va assumir. Es tractava, és clar, de l'ensenyament oficial amb totes les seves xacres, no pas de l'ofert per entitats innovadores com l'Escola de Mestres de Joan Bardina i Castarà o altres iniciatives relacionades amb el moviment de l'escola nova.

L'escola de Magisteri es trobava aleshores a l'Hospital de la Santa Creu, a l'edifici de l'antiga Facultat de Medicina; els estudis constaven de quatre anys dividits en dos nivells, Elemental i Superior, amb un examen de revàlida al final de cada un. En el record de l'exalumne, l'escola era «formidablement dolenta», amb ben poques excepcions, com l'ajudant

de Llengua i Literatura, de cognom Cid, que els estimulava fent-los escriure redaccions i sempre li feia llegir la seva a classe. En canvi, el titular d'aquesta assignatura, Juncal Verdú, era un anticlerical furibund i absentista esdevingut catedràtic perquè era cunyat de Lerroux. L'assignatura que més el va marcar va ser l'Apologètica, impartida durant dos anys per un capellà fanàtic, que li va fer aprendre molta teoria de la religió.

Aprovats els dos primers cursos, va passar l'examen de revàlida i va obtenir el títol de Mestre Elemental, amb 16 anys. Per tal de poder cursar els dos anys de Magisteri Superior que li faltaven, el senyor Isern li va proposar que entrés a treballar com a ajudant seu a l'escola del carrer d'en Serra i seguís estudiant com a alumne lliure. Durant els dos anys següents, en Francesc Payarols va haver de treballar de valent, perquè eren cursos carregats i difícils de compaginar amb una feina. Es llevava cada dia a les cinc del matí, encenia el foc i estudiava fins les vuit, que sortia de casa per acompanyar nens a col·legi i anar a l'escola on ajudava el mestre. Hi havia vuitanta alumnes junts, i només el senyor Isern com a titular i ell com a mestre auxiliar, nomenat per l'Ajuntament. Al vespre feia encara alguna classe particular i després tornava a estudiar.

Acabada la carrera, en comptes de fer oposicions, amb la perspectiva d'anar a raure a algun poble de muntanya amb un sou de misèria, va acceptar l'oferiment del pare d'uns nens als quals havia fet classes particulars d'entrar al seu magatzem de colonials, anomenat Can Banús, més endavant Solé i Mora, que es trobava a la Via Laietana, a l'alçada de la plaça de l'Àngel. Ben aviat el van ascendir a comptable; anys més tard, seria el caixer general de l'establiment. El que realment hauria volgut era anar a l'institut per fer el Batxillerat i després estudiar a la universitat, però no podia pas; d'altra banda, ara li sobraven hores perquè el sou era suficient i no li calia buscar altres ingressos. Així doncs, va decidir estudiar idiomes, a més del francès, que ja sabia. Cal dir que era un noi seriós i molt conscient de les dificultats econòmiques familiars, que gairebé no gastava res en diversions, i mogut per un afany de saber enorme. Agafar el tramvia de Vallvidrera per llegir sota algun pi i comprar llibres de vell a la rambla de Santa Mònica eren els luxes més grans que es permetia.

L'afició a l'estudi anava acompanyada de l'interès per la música. Ja l'avi patern havia estat sastre i músic de poble, i tocava la verrea, és a

dir el contrabaix, als funerals dels pobles veïns; el primer viatge del nen va ser amb l'avi, a un funeral a Riudellots de la Selva. Ell havia inscrit el nét al cor de la catedral, on havia après a solfejar, i després a classes de violí amb un amic que li va fer avorrir l'instrument. En passar a Barcelona, es van acabar les classes de música, excepte per l'assignatura de Magisteri, l'únic suspens de la seva vida. De més gran, anava al cinquè pis del Liceu sempre que podia i era assidu de l'Orfeó Català, i posteriorment també de l'Associació Obrera de Concerts, fundada per Pau Casals el 1926.

En esclatar la Primera Guerra Mundial, Payarols es trobava encara força influenciat pel senyor Isern, que, com a bon carlí, era un germanòfil acèrrim. A més, es va donar la circumstància que vingués a Barcelona una gran orquestra alemanya de corda, que ofería concerts per tal de recaptar fons. Payarols va assistir a un concert celebrat a un palau en desús situat on ara hi ha els jutjats, i li va semblar una experiència meravellosa. L'Ària Italiana de la 3a Simfonia Petita de Johann Sebastian Bach, que en Pau Casals va popularitzar després, el va deixar tan impressionat que va decidir estudiar alemany. El director d'una acadèmia li va proporcionar el professor Ernst Lessner, un jueu polonès germanitzat que li va fer entre dues i tres classes a la setmana, seguint un mètode propi i avançant molt de pressa, durant tres o quatre mesos. Passat aquest temps, en Lessner va marxar per fer de secretari de Mawlay Abd al-Hafiz, que havia estat soldà del Marroc de 1907 a 1912 i un cop destronat va residir a Barcelona de 1914 a 1918, i que viatjà després per Europa. Amb els apunts de Lessner i llegint llibres i revistes va arribar a aprendre l'alemany força bé en dos o tres anys, tot i que parlar-lo li resultava més difícil. En acabar la guerra, en Payarols va decidir aprendre l'anglès, que va trobar més fàcil gràcies als coneixements de francès i alemany. Un nadiu anglès li va fer classes, i ell va anar suplint amb manuals i gramàtiques la falta de preparació didàctica del mestre. El seu mètode d'aprendre idiomes es basava en la laboriositat: estudiava assíduament, confeccionant-se quaderns de vocabulari que repassava un i altre cop; a més, llegia, escrivia, feia exercicis... Aprofitava qualsevol moment, fins al punt que al principi dels anys trenta el va atropellar un taxi a la Via Laietana perquè caminava absorrt en l'estudi del vocabulari rus.

Aquesta època va estar dominada pels dubtes religiosos i la lluita interna. Per influència del senyor Isern i de la mare s'havia fet membre de la congregació dels Lluïsos, de manera que tenia una pràctica religiosa molt intensa, però es sentia culpable de tenir tan poca fe. Quan finalment es va decidir a demanar al confessor permís per a conèixer els arguments de la part contrària, la negativa el va sublevar, de manera que en sortir del confessionari va comprar-se de seguida un llibre de Rousseau. Amb les noves lectures va anar adquirint una posició i un pensament independents, però el procés va ser molt llarg, perquè topava amb el desacord de la seva mare i de persones religioses del seu entorn. Un cop centenari, resumia la seva postura en aquesta frase: «Jo no puc creure en un Déu cruel, que només pot subsistir sobre la base que les seves criatures es devorin les unes a les altres».

Llegia molt, fins aleshores sobretot Balmes, i aprofitant l'accés que li permetien les tres llengües estrangeres que havia après va llegir Rousseau, Voltaire, Diderot i els enciclopedistes francesos en general, la *Història de la revolució francesa* de Michelet, la *Vida de Jesús* de Jules Renan, entre altres; així mateix totes les obres de Dickens, de Walter Scott, de Thackeray, i moltes altres. Dels autors alemanys en aquesta època recorda especialment Erich Maria Remarque amb *Res de nou a l'oest*. El sou que cobrava de Can Banús li permetia dedicar el temps lliure i alguns diners a aquests interessos, visitar assíduament els llibreters de vell (per exemple, va adquirir per cent pessetes l'enciclopèdia alemanya Meyer del 1905 en 20 volums) i comprar alguns discos de pedra per a la gramola.

La dèria d'aprendre idiomes, així com el plaer de sentir òperes russes al Liceu, li feien desitjar conèixer aquella llengua tan harmònica. Ara bé, li resultava impossible trobar llibres ni professors per començar a estudiar-la. El llibreter alemany Schneider, establert a rambla Catalunya-València, a través del qual comprava llibres d'importació i rebia la revista alemanya «Cosmos», li va trobar la *Gramàtica elemental* de Gaspey - Otto - Sauer, com a punt de partida, i li va fer portar un diccionari alemany-rus i algunes gramàtiques en alemany, mentre el director d'una acadèmia li buscava un professor. Passades unes setmanes, durant les quals Payarols havia anat estudiant pel seu compte, el van cridar per la primera classe. Però el tal profes-

sor era una noia rossa molt elegant, Sònia Davidoff Kopel (Rostov, 1900 - Barcelona, 1982), filla d'uns pelleters que havien emigrat a París el 1905, i s'havien establert després a Barcelona. La noia no es sentia gaire còmoda fent de professora, perquè el seu domini del rus era el d'un nadiu sense preparació didàctica. Van començar amb les classes, però a la quarta va dir-li que no podia continuar perquè feia falta a la pelleteria; aleshores l'alumne li va proposar que en comptes de fer-li classe es casés amb ell. Les classes es van acabar, substituïdes per una relació ambigua, més encara perquè ella temia que el casament fos impossible per ser jueva.

Quan la Sònia va cedir, començaren els problemes per aconseguir casar-se. D'una banda hi havia el desacord total de la família d'ell, ben al contrari de la d'ella; els Payarols eren majoritàriament catòlics practicants i casar-se amb una dona d'una altra religió era un escàndol. D'altra banda, hi havia una colla d'obstacles legals per la diferència de confessions. Finalment, van trobar un jutge disposat a casar-los pel civil; la cerimònia va deixar contenta la família d'ella i escandalitzada la d'ell, i encara portaria cua més endavant. El jove matrimoni, que va posar pis al carrer Diputació-Nàpols, intentava parlar rus, però als tres dies se'n van cansar i ho van deixar estar, perquè ella li ho havia de repetir tot. En aquell moment la mare de Payarols i l'oncle ja eren morts; el pare encara va viure prop de tres anys, fins als seixanta-dos, i de fet era qui menys s'havia oposat als projectes dels joves.

Les circumstàncies econòmiques els eren ara força favorables, gràcies a l'activitat com a traductor, compaginada amb la feina a Can Banús, a la qual només dedicava els matins, per tal de poder traduir a les tardes. La nova dedicació va venir per un company d'estudis de Magisteri, Marcellí Antich i Camprubí, que estava treballant amb Joan Puig i Ferrer a l'editorial Proa, on ell portava la part tècnica.¹

1. Pel que fa a l'etapa de col·laboració amb Editorial Proa, a més dels records de Payarols, recollits al llarg de moltes converses, utilitzo com a referència l'opuscle *50 anys 1928-1978 EDICIONS PROA* (Barcelona, Joan B. Cendrós / Edicions Proa, 1978. Edició numerada, sense paginació), publicat amb motiu de l'aniversari, que conté l'extens article d'Albert MANENT, *Antecedents i història d'una aventura cultural*. Cal esmentar que va ser el mateix Albert Manent qui va recordar la figura de Payarols amb l'article *Francesc Payarols, primer traductor del rus al català*, a «Serra d'Or», núm. 391-392 (juliol-agost 1992), ps. 76-77.

Quan Payarols va dir-li que estudiava llengües i en aquell moment es dedicava al rus, Antich va veure el cel obert. L'editorial Proa s'havia proposat de traduir tota la literatura universal de bona qualitat al català per incorporar-la a la cultura catalana. Tenien traductors molt bons, però cap que traduís directament del rus, de manera que les obres de la literatura russa publicades fins aleshores havien estat traduïdes del francès. Payarols se sentia força il·lusionat per la proposta, perquè ja havia avançat bastant en el coneixement del rus, però en canvi tenia por de no dominar prou bé el català, educat sempre en castellà com havia estat; tot i així, sempre havia escrit en català, un català que creia molt defectuós. A l'entrevista que Marcellí Antich va organitzar ben aviat amb Puig i Ferrer, Payarols va exposar-li els seus dubtes. La resposta va ser donar-li com a prova el primer capítol d'*Els germans Karamàzov*, que en paraules de Payarols «ja és el màxim que es pot intentar». No tan sols van trobar que el contingut s'ajustava a l'original, segons van comprovar per les traduccions a altres idiomes, sinó que van quedar encantats amb el català i digueren que no havia calgut corregir-ne res. Així doncs, es va iniciar la col·laboració amb Proa i amb ella la trajectòria d'en Francesc Payarols com a traductor, aproximadament als trenta-dos anys.

A l'hora d'emprendre un volum, van preferir no començar amb l'obra de Dostoievski de la qual havia fet la prova, perquè hauria estat «començar per la catedral». La primera traducció va ser *Pares i fills*, d'Ivan Turguénev, seguida per *L'etern marit*, de Fodor Dostoievski; seguiren *Els senyors de Golovliovi* de Mikhaïl Saltikov (Xedrin), diversos volums de Tolstoi (*Els Cossacs*, *La mort d'Ivan Ilitx / Amo i criat*, *Hadji-Murat*), així com *Els Múgics / L'Eixelebrada* d'Anton Txèkhov i *Iama (El femer)*, d'Aleksandr Kuprin, sempre a la «Biblioteca a Tot vent», unes en la sèrie dedicada a la novel·la i altres en la d'històries curtes. Aquesta dedicació a la llengua russa el va portar a projectar un diccionari rus-català, que només va arribar a començar.

Un dia, Andreu Nin va escriure des de Rússia a Puig i Ferrer oferint-se per traduir del rus al català, cosa que fou acceptada immediatament, tant per les afinitats polítiques entre un i altre com perquè en Nin era un personatge molt conegut. Va traduir *Anna Karenina*,

de Tolstoi, i a continuació *Crim i càstig*, de Dostoievski. Mentrestant, Puig i Ferrerter havia encomanat a Payarols *Els germans Karamàzov*, l'obra de Dostoievski de la qual havia fet la prova; quan ja havia traduït els tres primers llibres, Nin va interessar-se per traduir-la ell, i Puig i Ferrerter va accedir-hi; en complicar-se el panorama polític, Nin no va continuar i l'obra es quedà sense traduir. Nin i Payarols van arribar a ser bons amics, però totalment distanciat en l'aspecte polític, malgrat els intents que va fer Nin per captar-lo.

Quan Puig i Ferrerter va ser elegit diputat per la República i abandonà la tasca de director, l'editorial Proa va reduir la seva activitat.² Davant això, Marcellí Antich i Payarols van decidir tirar endavant una nova editorial per tal de seguir traduint obres literàries al català. Els diners per començar van ser 10.000 pts que aportava Payarols i 25.000 d'un soci amic seu, Josep Cruells, un comptable catalanista nascut a Begur. Es van establir el 1935 en un pis de Via Laietana prop de plaça Urquinaona, amb el nom d'Editorial Atena. Marcellí Antich portava l'aspecte tècnic, Josep Cruells l'administratiu i Francesc Payarols era el director literari. Es va subscriure als suplementes literaris del «Times», de «Le Figaro» i d'un diari alemany que no recordava per tal d'informar-se de les noves publicacions. Basant-se en les recensions que hi apareixien, va anar escrivint moltíssimes cartes a autors i editors de tot el món per establir contactes, explicant sempre que eren una petita editorial sense afany de lucre que estava començant i que es proposaven introduir la literatura universal a la cultura catalana. La resposta va ser sempre molt bona, els oferien els drets d'autor en molt bones condicions i van confiar molt en ells. Fins i tot va intercanviar correspondència amb Stefan Zweig, que estava disposat a no publicar l'obra en què estava treballant aleshores a Edimburg, *Maria Stuart*, en la versió original, fins que ells no n'haguessin publicat la traducció catalana, si es comprometien a fer-la de pressa, en uns sis mesos; naturalment van acceptar, i el mateix Payarols tenia previst fer-ne la tra-

2. De fet, a l'opuscle citat Manent admet no tenir més clarícies sobre aquest punt («per unes desavinences que no he aclarit i vers 1935, Antich se separà del seu amic i soci», *op. cit.*), i Payarols no en recordava tampoc més detalls, sinó que donava com a causa del final de la col·laboració la dedicació de Puig i Ferrerter a la política (cosa que reflecteix Manent a l'article de «Serra d'Or»).

ducció. També es va escriure amb Vicky Baum, que en passar per Barcelona el va convidar a l'hotel Ritz per conèixer-lo; aleshores l'escriptora començava a tenir èxit. Durant 1935 van publicar la *Vida d'Eduard VII*, d'André Maurois, en la traducció de Marçal Olivari, la biografia de la Reina Victòria d'Anglaterra de Litton Strachey, traduïda per Pau Romeva, *Hell al llac de les dames*, de Vicki Baum, en traducció del mateix Payarols, *Manuela*, de Christa Winsloe, en versió de Pau Cirera, i una cinquena obra impulsada per Andreu Nin, que volia que la nova editorial servís de plataforma política: *La revolta proletària d'Astúries*, de Narcís Molins i Fàbregas, un periodista a qui van encomanar la redacció del volum. Aquesta obra va ser un gran èxit de vendes, havien de repetir les tirades contínuament i els transportistes dels pobles feien cua a l'escala per emportar-se-la. Però també va ser l'origen de la dissensió: Nin i Antich volien publicar obres d'aquest caire, Cruells creia que així farien més negoci i Payarols volia seguir amb els temes culturals i literaris, de manera que es va separar de l'editorial, perdent els diners invertits i, encara pitjor, la correspondència, que va desaparèixer quan ben aviat la policia hi va fer un escorcoll i va requisar-ne els materials. L'Editorial Ate-na va plegar, doncs, al cap d'aproximadament un any d'activitat.

Durant aquells anys anteriors a la guerra, Payarols va conèixer personalitats destacades de la cultura catalana: Carles Riba, del qual va ser alumne de grec en un curs organitzat per la Fundació Bernat Metge; Pompeu Fabra, a qui va conèixer a Proa i que li va regalar un exemplar del Diccionari; Miquel Llor, amb qui va fer amistat durant un creuer pel cap de Creus ofert per Josep Queralt als traductors de Proa. A l'editorial va conèixer també Rafael Tasis, Prudenci Bertrana i Lluís Nicolau d'Olwer; lamentava no haver-se atrevit a acostar-se més a aquest cercle, que segurament li hauria tret la por d'escriure assajos, com hauria desitjat. En aquest sentit, aconsellava als traductors que escrivissin: «Si traduíu sempre, no us traduiran mai!».

Payarols estava sense feina de traductor, quan va rebre l'oferta d'una editorial que no coneixia, Editorial Apolo, de traduir per a ells de l'alemany al castellà; recordava que estava al carrer Diputació a l'alçada de Roger de Llúria, que el director literari es deia Susanna i el propietari tenia una empresa d'ascensors. Va traduir-los *La cu-*

ración por el espíritu, de Stefan Zweig, i *Los Buddenbrook*, de Thomas Mann;³ més tard traduiria també una narració de Thomas Mann, *Señor y perro*. Va traduir així mateix *Momentos estelares de la humanidad*, de Stefan Zweig, però l'editor va preferir publicar la versió de Màrius Verdaguer, que devia encomanar alhora, i Payarols creia que era degut a l'atreviment de traduir en vers l'*Elegia de Marienbad*, de Goethe; aquest va ser l'únic fracàs com a traductor que recorda. La darrera traducció que enllestí per a l'Editorial Apolo va ser el *Werther* de Goethe, que va lliurar i cobrar, però mai no va veure publicat, perquè l'editor havia mort aquell mateix dia i l'empresa es va desfer.

Altre cop es trobava sense feina de traductor. Un amic que dirigia la secció de Farmàcia de l'Editorial Labor el va posar en contacte amb els germans Sánchez Sarto. Manuel, el gran, economista, portava la secció d'Art, mentre que Luis s'encarregava de Literatura i Pedagogia. Luis Sánchez Sarto, amb qui van arribar a ser bons amics, li va fer una prova d'una obra de didàctica alemanya, *El tesoro del maestro*, que va ser acceptada. Començaren cinquanta anys de traduir a un ritme intens per a Labor, amb una sola interrupció: el final de la guerra civil. També va col·laborar en la confecció d'un ambiciós diccionari de pedagogia dirigit per Luis Sánchez Sarto, dins del qual s'encarregava de redactar totes les biografies.⁴

El 1936, en esclatar la guerra, el comitè d'empresa s'havia apoderat de l'editorial, que era propietat de dos socis: un alemany, Georg Willy Pflieger, i un català, Josep Fornés i Vilà, el capitalista principal. Quan van haver de marxar, l'alemany no va tenir problemes per sortir del país, perquè era estranger, però en Fornés va tenir moltes dificultats. Era un terratinent de Santa Coloma de Farners, i els seus masovers el perseguïen, de manera que Luis Sánchez Sarto el va amagar a casa seva i va fer l'impossible fins a aconseguir-li un passaport perquè pogués marxar a Amèrica com a gerent de la sucursal de Labor a

3. Aquesta és encara ara la traducció que es troba a la venda en castellà, amb reedicions en diverses editorials.

4. *Diccionario de Pedagogía*. Publicado bajo la dirección de Luis Sánchez Sarto con la colaboración de eminentes especialistas españoles y extranjeros (Barcelona, Labor, 1936. Vol. 1: A-H, ps. 1-1634. Vol. 2: I-Z, ps. 1635-3251. Il.).

Buenos Aires; va ser el primer passaport concedit per facilitar la fugida d'algú.

El comitè de Labor es va cuidar molt bé de tot durant els tres anys que durà l'ocupació, fins al punt que quan l'empresa va tornar a mans dels amos hi havia una gran quantitat de paper emmagatzemat, cosa ben difícil aleshores, però això no els va tranquil·litzar gens i van començar les represàlies. El germà gran dels Sánchez Sarto, Manuel, amic d'Azaña, va anar a Mèxic, mentre que Luis es va quedar, però el van acomiadar i amb ell Payarols, com a amic seu. Estava traduint de l'alemany un diccionari petit en deu volums i només li van deixar acabar l'obra. La situació era greu, perquè havia deixat definitivament la botiga temps abans, a causa dels bombardejos que patia sovint aquella zona, propera al port i a la plaça de Sant Jaume.

Pels volts de 1945, Luis Sánchez Sarto va intentar obrir una editorial amb l'ajut d'un soci jueu molt ric, el nom del qual Payarols no recordava, i va encarregar-li diverses traduccions de l'alemany al castellà, que conservava i va cobrar, però que no es publicaren: *Historia del periódico desde los tiempos más antiguos hasta nuestros días*, de Karl Weber; *Blumenhölle* [L'infern de les flors], de Jacinto Löhnendorff, situada a la selva amazònica, i *Sisto e Sesto. Una narración de los Abruzzos*, de Heinrich Federer,⁵ novel·la a l'entorn de la figura semilegendària del papa Sixt V (Felice Peretti), germà d'un bandit muntanyenc, que va trobar força interessant i lamentava no haver vist publicada.

Quan ja era professor d'institut a la Seu d'Urgell, el 1941, Joan Vinyoli, aleshores director literari de Labor, va oferir-li tornar a traduir per a ells, cosa que naturalment va acceptar. El primer llibre d'aquesta segona etapa va ser una obra de Yuriy Semionov, *Las riquezas de la tierra*, que va tenir molt èxit, amb tretze edicions. La cooperació amb Vinyoli va ser sempre fluida; periòdicament li anava enviant llibres i, si Payarols els considerava interessants, se'ls quedava per traduir-los. Va traduir una enorme quantitat de volums, de temàtica

5. Sembla correspondre a *Papst und Kaiser im Dorf* (1925). Observem que Payarols no conservava els textos alemanys corresponents a aquestes tres traduccions no publicades i que els títols indicats eren de treball.

molt diversa: mitologia grega i romana, història, història de l'art, arqueologia, geografia, economia, llibres de viatges, els contes dels germans Grimm, els contes de Hans Christian Andersen, una biografia d'Immanuel Kant,... El ritme era força ràpid, perquè hi dedicava moltes hores i, un cop llegida l'obra sencera, escrivia directament a màquina, fent sempre dues còpies: una per a l'editorial i una altra per a ell. La matèria que menys li agradava traduir era l'economia, i, de fet, si bé s'havia adaptat sense problemes a traduir al castellà, hauria preferit el català com a llengua d'arribada.

Quan Joan Vinyoli es va posar malalt i va plegar, el seu substitut, Mas Solench, volia que Payarols, ara ja jubilat, seguís col·laborant amb ells. Però aleshores Luis Sánchez Sarto era gerent de l'editorial Montaner y Simón, que havia estat comprada per un capitalista americà, González Porto. Va publicar-hi l'enciclopèdia literària Bompiani i altres obres, i Payarols va traduir algunes coses per a ells, abans de plegar definitivament amb setanta-quatre anys, en ser operat de la pròstata. Afegirem aquí que, en començar a traduir al castellà a partir de 1936, ja no va tenir temps per al rus, i en anar a la Seu d'Urgell el 1940, per no perdre'l, va pensar que s'hi dedicaria quan tingués temps. Va agafar una obra breu de Dostoievski, *Humiliats i ofesos*, i en un quadern copiava el text a la plana esquerra, per no perdre el costum d'escriure en l'alfabet ciríl·lic, i feia la traducció a la plana dreta. Però no va poder seguir, per falta de temps, i va anar perdent-lo, cosa que li sabia molt greu perquè era una llengua que li agradava molt i la que traduïa amb més plaer. Els darrers anys de la seva vida ja no es veia amb cor de parlar-la ni gairebé llegir-la.

Després d'aquesta incursió al futur, cal que reculem a l'època de la guerra civil. El 1936, la Unió Soviètica havia nomenat cònsol general a Barcelona el general Vladimir Aleksandrovic Antonov Ovsjenko, el militar que havia dirigit la presa del Palau d'Hivern el 1917, i que en interessar-se molt per la societat i la cultura catalanes va demanar a la Generalitat un professor de català. Francesc Payarols es va resistir quan li ho proposaren, però finalment el comissari de Propaganda de la Generalitat, Jaume Miravittles, una de les persones amb qui el cònsol va tenir més relació a Catalunya, el va convèncer amb l'argument que si no acceptava els russos el posarien a la llis-

ta negra.⁶ Davant d'això va accedir, però reclamant que se'l considerés només com un tècnic que anava a exercir la seva professió. Van instal·lar-li un telèfon per poder-lo avisar de quan li aniria bé fer classe al general, i els dies acordats l'anaven a buscar amb un gran cotxe amb la bandera russa i dos secretaris. El consolat es trobava en un xallet requisat de l'avinguda del Tibidabo, i Payarols vivia al carrer de Santa Àgata, a Gràcia. Tot a l'engròs, van arribar potser a fer tres o quatre classes, perquè el general sempre estava ocupat. Poc després dels fets de Maig va tornar a la Unió Soviètica, no sense haver ofert al seu professor d'anar-se'n amb ell a Rússia. Payarols no va acceptar l'ofert i va ser una decisió encertada, ja que Antonov Ovsejenko fou afusellat el 1938, en el curs de les depuracions estalinistes.⁷ En marxar i acabar-se les classes, Payarols va fer treure ràpidament el telèfon, que hauria estat un indicatiu contra seu, perquè tenia notícies que els franquistes el tenien fitxat, però en entrar els *liberadores* no va passar res, de moment.

El 6 de desembre de 1939, un policia que anava a escorcollar una casa veïna el va agafar de testimoni. En intentar intervenir en favor dels veïns, va ser detingut i portat a la Direcció General de Policia, que estava a la Diagonal, on l'acusaren de *rojo, separatista y masón*. De la Direcció General de Policia el van portar a un garatge del carrer Borrell, on va passar una setmana. Gràcies a la intervenció de familiars i amics, la condemna va ser de dues-cents cinquanta pessetes de

6. Sobre la figura d'Antonov Ovsejenko, vegeu l'obra de Jaume MIRAVITLLES *Episodis de la guerra civil espanyola* (Barcelona, Editorial Pòrtic, 1972), pàssim, però especialment les ps. 195-239. S'hi recullen igualment dades interessants sobre Andreu Nin i els Fets de Maig. Són també instructius per a tot aquest període els altres volums de memòries del mateix autor *Gent que he conegut*, *Més gent que he conegut* i *Homes i dones que he conegut*.

7. En aquest sentit, és interessant la interpretació de Jaume Miravittles (*Episodis de la guerra civil espanyola*, ps. 207-217), segons la qual Ovsejenko precisament va ser considerat culpable d'excessiva tolerància amb els anarquistes i de massa interès per Catalunya. Cf. també la il·lustració de la p. 256 bis de la mateixa obra, que reproduïx el cartell amb el següent missatge manuscrit d'Ovsejenko: «Jo sóc amic de tot cor del poble de Catalunya», amb el comentari al peu: «Cartell amb el qual el cònsol soviètic firmà, sense saber-ho, la seva sentència de mort». Miravittles hi esmenta també que el general havia rebut el nomenament de «comissari del Poble a la Justícia» i havia rebut una edició de «Pravda» amb aquesta notícia en portada; posteriorment, va saber que no corresponia a l'edició del diari que realment havia circulat.

multa i quinze dies de presó que va passar en un dels palaus de l'Exposició de Montjuïc, sense cap mena d'instal·lació. A les dotze de la nit de Nadal de 1939 el van deixar anar.

Es trobava sense mitjans ni feina quan Josep Pujol, un amic que feia de mestre d'escola a la Seu d'Urgell, li va dir que a l'institut necessitaven professors perquè l'acabaven de reobrir. Payarols va sol·licitar la plaça de professor d'alemany, tot i que pensava que hi hauria moltes dificultats per aconseguir-la: en primer lloc estava considerat un *rojo* i havia estat a la presó; en segon lloc, estava casat pel civil i la seva dona no era catòlica. A més, no era llicenciat, sinó mestre.

L'institut havia estat fins al curs 1938-1939 funcionant, però durant la revolució es va anar buidant. Els franquistes que es trobaven a Madrid anaven demanant trasllat a l'institut de la Seu, de manera que per allà van passar tota mena de noms il·lustres, però no arribaven ni a prendre possessió, sinó que a la primera oportunitat creuaven la frontera i fugien; així doncs, l'institut va estar pràcticament inoperant bastant de temps i, finalment, va parar l'activitat del tot, quan la Seu es va veure afectada pel front. L'institut havia estat fundat ja a la Primera República, però no s'havia construït l'edifici, i estava instal·lat provisionalment al pis superior de les Lleteries, amb un terrat molt gran que servia de pati.

En reobrir-se, l'institut va quedar a càrrec de dos capellans: mossèn Joan Corts, que feia de secretari i professor de matemàtiques i francès, i mossèn Ramon Albinyà, el director, que feia classes de religió, llatí i agricultura, sense gaire preparació cap dels dos. Hi havia a més un funcionari administratiu que duia la comptabilitat, i un bidell exsergent de carrabiners. Tenien matriculats cent alumnes i escaig, però l'institut no podia funcionar normalment amb tan poc professorat; ara bé, la Seu en aquella època, amb els alemanys a l'altra banda dels Pirineus i el maquis en actiu, no atreia ningú, i les vacants no es cobrien.

Payarols va poder documentar la seva sol·licitud per a exercir de professor d'alemany aportant el títol de Magisteri i les traduccions per a l'Editorial Labor, així com la referència als dos viatges a Alemanya que havia fet entre 1921 i 1923 acompanyant el senyor Banús, en plena inflació, quan la pesseta era una divisa fortíssima en compa-

ració amb el marc.⁸ Per tal que el nomenessin interí per un any, amb tres-cents trenta-tres pessetes al mes, va haver-se de casar per l'església, i prèviament va haver de batejar-se la seva esposa; l'encarregat de dirigir la catequesi va ser un jesuïta i la cerimònia va tenir lloc a la catedral de Barcelona.

Deixant la seva dona a Barcelona, va anar a la Seu el 25 de març de 1940. Era un dia radiant, i va arribar-hi pel Segre, per Castellciutat: es veia la vall, a sota, i, al fons, el Cadí nevat. Comparat amb la Barcelona mísera i bruta d'aleshores, li va semblar el paradís. Però en trobar el desgavell organitzatiu, un centenar de nois repartits en set cursos i dos professors que eren a la vegada el director i el secretari, es va espantar, sobretot perquè volien que donés totes les assignatures que ells no feien. Ell només tenia el nomenament d'alemany i, a més, no era llicenciat; abans de gosar prendre possessió va anar a parlar amb l'alcalde, Fiter, encarregat de reobrir l'institut, que el va convèncer de quedar-se amb l'argument que ja tenien vuit professors nomenats cobrint gairebé totes les matèries i que no trigarien gaire a arribar. Així doncs, va prendre possessió i es va encarregar dels set cursos de llengua i literatura, de geografia i història i de ciències naturals, a més de l'alemany i l'anglès de tots set.

Va començar el curs el 26 de març, distribuint els alumnes en dos grups, un elemental i un superior; al matí feia les classes del grup elemental i a la tarda, les dels nois grans. Com que no hi havia programes ni llibres de text, a les nits en comptes de dormir extractava allò que creia convenient dels llibres que tenia, especialment dels materials didàctics que havia traduït, i l'endemà dictava aquells resums als alumnes, a manera de lliçó que havien d'aprendre per al dia següent. Portaven dos anys sense fer res i ara estaven encantats, perquè la docència impartida fins aleshores era força desastrosa i anava acompanyada de càstigs corporals. El mes de maig, en acabar-se el curs, van

8. Recordava l'equivalència de deu pessetes per un milió de marcs, que li va permetre comprar tots els autors clàssics per cent pessetes. Explicava, per exemple, que els directors dels hotels demanaven al senyor Banús que no donés unes propines tan altes, perquè provocaven baralles entre el personal, o que la gent treballadora es comprava les sabates d'una en una: amb el jornal d'un dia pagava la primera i, l'endemà, completava el parell.

obtenir una pròrroga fins al 13 de juny i, després d'una consulta al Ministeri a través del governador, Cremades, Payarols va ser autoritzat a signar els llibres de qualificacions; fins i tot alguns alumnes van aprovar l'examen d'Estat.

El nomenament s'acabava el setembre i el sou només donava per patates i llet, i més encara en plena postguerra amb el racionament. Cobraven el sou rònc, perquè el funcionari administratiu els enganjava i es quedava els diners de permanències, així com els drets subvencionals i la meitat de la matrícula que s'havia de satisfer en forma de paper d'Estat; però aquest afer no es va descobrir fins més endavant, perquè cap d'ells no coneixia el funcionament administratiu d'un institut. Cal dir que a la Seu hi havia un mercat negre molt ben proveït, alimentat pel racionament d'Andorra, que en rebia tant de França com d'Espanya; ara bé, aquell sou no permetia aprofitar-se'n.

Per no haver de pagar lloguer a Barcelona, els Payarols van instal·lar-se a la carretera de Puigcerdà, en una casa anomenada «Villa Rosalía». Aquell semblava ser l'únic estiu que podrien viure en un lloc bonic, i Payarols el va aprofitar per fer llargues caminades i conèixer el país. El curs següent, amb el nomenament perllongat, va arribar un catedràtic de matemàtiques, cosa que va permetre repartir la feina una mica millor, tot i que Payarols encara passava les nits treballant per preparar totes aquelles assignatures.

L'exèrcit alemany estava a l'altra banda dels Pirineus i per aquella frontera arribaven molts fugitius. Ni els duaners ni els policies sabien un borrall de francès o d'altres idiomes, i així que arribaven fugitius els retenien i l'enviaven a buscar per interrogar-los; a continuació els enviaven tots al camp d'internament de Miranda de Ebro, a Burgos; era difícil intentar intercedir, en aquelles circumstàncies. Aquestes feines d'intèrpret no retribuïdes sovintejaven —fins i tot en una ocasió va haver d'acompanyar a veure el bisbe dos oficials alemanys d'uniforme—, i finalment es va queixar al capità de les interrupcions i el destorb. Des d'aleshores ja no van molestar-lo tan sovint, si bé la situació va durar encara fins al 1943 o 1944, quan l'afluència de fugitius va cessar.

Al cap de dos anys, el professor de matemàtiques va decidir demanar trasllat, per la mala dotació de l'institut. Payarols va quedar

amb els mossens, un llicenciat de Geografia i Història falangista i una professora de llatí, Pilar Sánchez Sarto, germana dels amics de Labor. Les matemàtiques superiors les donava un empleat de telègrafs andalus desplaçat en càstig per haver estat republicà, els dos primers cursos els impartia un mossèn nomenat auxiliar que feia d'administratiu al bisbat i el tercer, Payarols mateix, sense llibre de text ni programa: només ensenyava àlgebra, de manera que els nois van aprendre a jugar amb els números i s'hi van engrescar. Gràcies a la presència d'una professora va ser possible organitzar excursions, prohibides fins aleshores perquè les alumnes no podien pas sortir només amb homes.

El tercer any el professor de Geografia va ser substituït per un nou company expert en l'administració dels instituts, Àngel Sánchez Blánquez, que va descobrir els tripijocs del funcionari, però com que el secretari, per tant, el responsable era mossèn Corts, el director va demanar la intervenció del bisbe. Per tal d'evitar que l'Església aparegués involucrada en un escàndol, el bisbe va aconseguir que el funcionari fos traslladat a Barcelona i es tirés terra damunt tot allò. No es va recuperar res dels diners que els havien estafat, i encara ara als expedients de matrícula d'aquells anys els deu faltar el paper d'Estat que el funcionari s'havia embutxacat.

Al cap d'un temps, Payarols es va encarregar de la feina de secretari, compaginant aquesta tasca i les classes amb les traduccions. De fet hauria pogut viure de traduir a partir del 1942, però li agradava el lloc i la relació amb els alumnes. Aviat va tenir una magnífica auxiliar, Carmen Villarrubla Eroles, una noieta que va guanyar les oposicions a Madrid aprofitant que una visita del Director General d'Ensenyament Mitjà els havia deixat en bones relacions. La secretaria representava molta feina, perquè rebien alumnes lliures de tot arreu i l'organització docent era força difícil, amb fins a cinc plans d'estudi vigents alhora. A més, amb el canvi de rumb de la guerra, de cop i volta va desaparèixer l'alemany com a matèria, i Payarols va passar de la nit al dia de professor d'alemany a professor d'anglès.

Aquest capítol de la seva vida li recordava les *Memòries d'ultraintomba* de Chateaubriand, per la seva sordidesa en molts aspectes. Així, el pressupost per a calefacció era de tres mil pessetes anuals, i tot just durava un mes. El director, mossèn Albinyà, encarregava a unes

monges unes casulles fictícies per simular despeses de la capella, que no existia però tenia pressupost, i aplicava els diners de la factura a comprar pinyola d'oliva, el combustible més barat.

Un estiu, mentre Payarols estava treballant de secretari al xalet on havien traslladat l'institut, s'hi va presentar el Director General d'Ensenyament Mitjà, que havia anat a veure'l perquè segons va dir aquell institut i el de Girona eren els que tenien més mala fama de tot Espanya; davant les condicions de treball, va fer construir de seguida un nou edifici. Si bé fins aleshores mai no hi havia passat cap inspector, de llavors ençà no van parar d'anar-hi inspeccions de tota mena, també a causa de les interferències d'un pistoler de Falange, expulsat de l'ambaixada de París, que havia aconseguit ser nomenat professor de francès i que va estar intrigant a tort i a dret. El Ministeri va acabar designant director comissari de la Seu un catedràtic de l'institut de Lleida, el canonge Guallar, mantenint pro forma mossèn Albinyà, de més de 70 anys. El comissari va fer fora el falangista en pocs minuts i després es va anar suavitzant una mica, però s'hi passava cinc dies a la setmana fiscalitzant-ho tot. A la fi, el senyor Payarols va marxar quan ja anaven a construir l'edifici nou. Tal com deia, li va passar com a Moisès amb la terra promesa: que la va veure, però no va arribar-hi a entrar.

La vida a la Seu tenia les seves limitacions, però a la vegada permetia fer amics, com ara el notari Alfredo Pastor i la seva família, companys professors d'institut que es trobaven sols allà i acudien a casa dels Payarols, algun dels militars de la guarnició amb inquietuds culturals, com el coronel García Serena... Els diumenges a la tarda solien reunir-se a casa dels Payarols per escoltar música, pràcticament l'única possibilitat que hi havia aleshores a la ciutat de sentir-ne. De fet, Payarols només va aprofitar les facilitats de portar coses d'Andorra per adquirir aparells i discos, dels quals va arribar a acumular una col·lecció important. Quan un conegut pianista, Leopoldo Querol, a la vegada catedràtic de llatí, va anar-hi a examinar de revàlida, Payarols va organitzar un concert per a alumnes i familiars amb l'únic piano de la ciutat, el del Seminari, cosa que va obligar a fer seure per separat homes i dones. La tertúlia musical i la relació amb el coronel García Serena van fer que aquest nomenés Payarols professor d'anglès quan el Ministeri de l'Exèrcit va donar ordre de pagar un suplement als mili-

tars que sabessin idiomes, de manera que també va tenir aquesta experiència del que podríem denominar professor castrense.

Els vint anys passats a l'institut de la Seu li van deixar un record molt grat dels alumnes i de la gent, així com de la majoria de companys. Encara ara molts exalumnes el tenen present,⁹ i ell recordava molt bé aquella època de l'institut, que denominava «l'Edat Mitjana» de la història d'aquella institució. D'altra banda, gràcies a la proximitat del Cadí havia fet moltes caminades que foren potser la clau de la seva longevitat.

Gairebé amb seixanta anys, el senyor Payarols va fer oposicions a adjunt d'anglès, que va guanyar amb el número 1 i, per tant, hauria d'haver pogut triar destí entre Barcelona, Saragossa i Lleida; de fet, però, els antecedents polítics el van obligar a escollir Lleida, si bé en comissió de catedràtic. L'institut de Lleida funcionava magníficament, i hi va retrobar o conèixer una gran quantitat d'amics durant els darrers deu anys que va exercir de professor, fins a la jubilació en fer-ne setanta, amistats que va anar mantenint al llarg dels anys.¹⁰ Un cop jubilat, va passar a viure a Barcelona, on tenia la major part de la família. D'aleshores ençà es va dedicar a llegir, escoltar música, passejar mentre la salut ho va permetre, visitar els amics i familiars, i rebre les seves visites,...

La bibliografia que s'adjunta a continuació recull totes les traduccions publicades per les editorials Proa, Atena i Apolo, però només una part de les aparegudes a Labor. Algunes d'aquestes han estat reeditades els darrers anys (cosa que s'indica en els casos que les he trobat documentades), no cal dir que sense cap mena de retribució per drets d'autor, que mai no va tenir. Els honoraris van anar variant amb el temps, de cinc-centes pessetes per volum i vint-i-quatre exemplars de cada obra a Proa fins al cobrament per pàgina de dues mil cent pulsacions i un exemplar de cada obra a Labor. Malauradament, el llistat

9. El setembre de 1996 un grup d'exalumnes de diverses promocions van organitzar un homenatge amb motiu del centenari, amb la col·laboració de Pilar Sánchez Sarto i Carmen Villarubla, entre altres.

10. Dels anys d'institut recorda molts amics, dels quals podem esmentar, sense pretendre cap mena d'exhaustivitat, Joaquim Saura, Francisco Medina, Joan Veny i Clar, Joan Roig, Joan Colom, Manuel Oliveres, Carmen Sender, Pilar Sánchez Sarto,...

no és exhaustiu, i seria difícil que ho fos. En primer lloc, en traslladar-se de Lleida a Barcelona es va perdre la caixa on Francesc Payarols guardava la llista d'obres traduïdes fins aleshores (és a dir gairebé tota la seva producció, ja que va traduir des dels trenta-dos fins als setanta-quatre anys, i aleshores acabava de fer-ne setanta), així com bona part de les còpies dels textos traduïts. L'accés a la seva biblioteca, si bé molt útil, no ha permès tampoc completar-lo del tot, perquè bona part dels volums s'ha dispersat entre amics i familiars al llarg d'una vida tan dilatada. D'altra banda, els bancs de dades sobre traduccions publicades no són del tot complets, si bé en confrontar-los entre ells esdevenen més fiables.¹¹ És curiós comprovar fins a quin punt han estat rendibles per a diverses editorials algunes traduccions, com ara *Los Buddenbrook* de Thomas Mann, o les dels contes dels germans Grimm o de Hans Christian Andersen, fragmentades i reeditades un i altre cop.

Tant de bo aquest treball, basat en els records del protagonista, permeti aproximar-se a una vida centrada en el desig constant de superació a través de la laboriositat i de l'afany de saber malgrat tots els obstacles d'uns anys difícils.

PILAR ESTELRICH

APÈNDIX: TRADUCCIONS FETES PER FRANCESC PAYAROLS I CASAS

1. Del rus al català

DOSTOIEVSKI, F'odor M., *L'etern marit*. Novella. Badalona, Proa, 1929. 242 ps. («Biblioteca A Tot Vent», núm. 16) (2a ed.: 1969. 3a ed. 1992. 233 ps. «Biblioteca A Tot Vent», núm. 144). Nova ed.: Barcelona, El Observador de la Actualidad, 1992. 237 ps.

11. Agraïxo sincerament la col·laboració d'Anna Bargalló, bibliotecària de la Universitat Pompeu Fabra, pel que fa a la recollida de dades.

Bastants traduccions del senyor Payarols deuen haver circulat de manera anònima: per exemple les que formen part d'obres de consulta àmplies, com els diccionaris que recordava haver traduït, o bé altres en les quals no s'esmentava el nom del traductor. Així, sembla que alguns dels volums de la sèrie «Contes russos» publicada per Proa entre 1930 i 1931 van ser traduïts per ell, però no n'hi ha constància.

- KUPRIN, Aleksandr I., *Jama (El femer)*. Novel·la. Badalona, Proa, 1935. 2 vol. Vol. 1: 1-223 ps. Vol. 2: 224-444 ps. («Biblioteca A Tot Vent», núm. 83; 83A).
- SALTIKOV, Mikhail E. (pseudònim: XEDRIN), *Els senyors de Golovlioli*. Novel·la. Badalona, Proa, 1931. 2 vol. Vol. 1: 1-252 ps. Vol. 2: 253-504 ps. («Biblioteca A Tot Vent», núm. 42, 42A).
- TOLSTOI, Lev N., *Els cosacs*. Novel·la. Barcelona, Proa, 1933. 242 ps. («Biblioteca A Tot Vent», núm. 58); 2a ed. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992. Nova ed.: Barcelona, El Observador de la Actualidad, 1992.
- TOLSTOI, Lev N., *Hadji-Murat*. Novel·la. Badalona, Proa, 1934. 251 ps. («Biblioteca A Tot Vent», núm. 71).
- TOLSTOI, Lev N., *La mort d'Ivan Ilitx / Amo i criat / Tres morts*. Narracions. Badalona, Proa, 1930. 257 ps. («Biblioteca A Tot Vent. Històries curtes»). Nova ed., parcial: *La mort d'Ivan Ilitx*. s.l.: Eliseu Climent, editor, 1989. 96 ps. (El grill).
- TURGUÉNEV, Ivan S., *Pares i fills*. Novel·la. Badalona, Proa, 1929. 268 ps. («Biblioteca A Tot Vent», núm. 12).
- TXÉKHOV, Anton P., *Els mugics / L'eixelebrada / Agàfia / Anna al coll / Viatjant / El monjo negre / La dama del gosset / La bruixa*. Narracions. Barcelona, Proa, 1931. 272 ps. («Biblioteca A Tot Vent. Històries curtes»).

2. De l'alemany al català

BAUM, Vicki, *Hell al llac de les dames*. Novel·la. Barcelona, Atena, 1935. 321 ps.

3. De l'alemany al castellà

- ANDERSEN, Hans Christian, *Cuentos completos*. Revisió d'Eduardo Valentí. Barcelona, Labor, 1959. XXIII, 816 ps., il. («Obras Eternas»).
- Noves edicions, parcials:
- Cuentos de Andersen*. Revisió d'Eduardo Valentí. Barcelona, Labor, 1969. 151 ps. («Selección de cuentos y leyendas», núm. 22).
- Es la pura verdad*. Barcelona, Labor, 1985. 208 ps. Reed. 1987 («Labor bolsillo juvenil», núm. 33).
- Lo que el viento cuenta de Valdemar Daae y otros cuentos*. Barcelona, Labor, 1980. 110 ps. Nova ed. 1987. 198 ps. («Labor bolsillo juvenil», núm. 9) Nova ed. 1988. 110 ps. («Biblioteca juvenil», núm. 23).

- BEZEMER, K. W. L., *La lucha por el Polo Sur: el destino de las grandes expediciones sudpolares*, Barcelona, Labor, 1954. 278 ps., il. («Libros de viajes»).
- BOEKHOFF, Hermann, *Historia de la cultura occidental*. Sota la direcció de H. Boekhoff i Fritz Winzer. Trad. M. Rosa Borrás, Feliu Formosa i F. Payarols. Barcelona, Labor, 1966. 588 ps., il.
- BRANDT, Paul, *Ver y comprender el arte (Introducción al estudio comparativo del Arte)*. Revisió, adaptació i ampliació d'A. Cirici Pellicer. Barcelona, Labor, 1959. 436 ps., il.
- DELOGU, G., *Miguel Ángel. Escultor, pintor y arquitecto*. Revisió de Juan Petit. Barcelona, Labor, 1958. 168 ps., il.
- EIS, Egon, *La ilusión de la seguridad: el destino de los grandes baluartes*, Barcelona, Omega, 1959. 349 ps., il.
- FILCHNER, Wilhelm, *En el infierno del Nepal*, Barcelona, Labor, s.a. 332 ps., il. Reed. 1965 («Libros de viajes»)
- GARDI, René, *El lago Chad: aventuras vividas en la selva virgen*. Revisió i notes d'August Panyella. Barcelona, Labor, 1959. 222 ps., il. («Libros de viajes»).
- GARDI, René, *Mandara. En las desconocidas montañas del Camerún*, Barcelona, Labor, 1964. 227 ps., il. («Libros de viajes»).
- GARDI, René, *Velos azules, tiendas rojas: un viaje por las regiones desconocidas del Sáhara central*, Barcelona, Labor, 1963. 273 ps., il. («Libros de viajes»).
- GRIMM, Jacob; GRIMM, Wilhelm, *Cuentos infantiles y del hogar: El rey rana, etc.*, Barcelona, Labor, s.a. Nova ed. Madrid, Mandala, 1992. 699 ps.
- Noves edicions, parcials:
- Cuentos de los hermanos Grimm*, Revisió d'Eduardo Valentí. Barcelona, Labor, s.a. 187 ps. («Selección de cuentos y leyendas», núm. 20).
- Madre Nieve y otros cuentos*, Barcelona, Labor, 1985. Reed. 1987, 1988. 144 ps. («Labor bolsillo juvenil», núm. 5).
- El rey de los ladrones*, Barcelona, Labor, 1983. Reed. 1985, 1987, 1988. 202 ps. («Labor bolsillo juvenil», núm. 32).
- HASSINGER, Hugo, *Fundamentos geográficos de la historia*, Barcelona, Omega, 1953. 364 ps., il. 2a ed. 1958 («Geografía»).
- HEIM, Arnold, *América del Sur: la vida y la naturaleza en Chile, Argentina y Bolivia*. Revisió d'Augusto Panyella. Barcelona, Labor, 1959. 277 ps. 2a ed. 1967.
- HERRMANN, Paul, *Audacia y heroísmo de los descubrimientos modernos. De Colón al siglo XX*, Barcelona, Labor, 1958.
- HERRMANN, Paul, *La aventura de los primeros descubrimientos. De la prehistoria al final de la Edad Media*, Barcelona, Labor, s.a. 506 ps., il.

- HERRMANN, Paul, *Grandes descubrimientos geográficos: Asia, Australia y las regiones polares*, Barcelona, Labor, 1982. 438 ps., il.
- HERRMANN, Paul, *Grandes descubrimientos geográficos. América, África y el Pacífico*, Barcelona, Labor, 1982. 552 ps., il.
- HERRMANN, Paul, *Historia de los descubrimientos geográficos*. 3 vol. Barcelona, Labor, 1966-67. 2a ed. («Libros de hoy»).
- HUMBOLDT, Alexander von, *Del Orinoco al Amazonas*, Barcelona, Labor, 1982. Reed. 1988. 400 ps. («Punto omega», núm. 262).
- HÜRLIMANN, Martin, *Asia. Países, pueblos y culturas*. Revisió de Francisco Hernández-Pacheco. Barcelona, Labor, 1959. 263 ps., il.
- HÜRLIMANN, Martin, *La Tierra en imágenes. Países y culturas*. Barcelona, Labor, 1969. 396 ps., il.
- JOHANN, A. E., *Grande es Africa: una imagen nueva del misterioso continente negro*. Revisió i actualització de José M. Balil Giró. Barcelona, Labor, 1964. XII, 451 ps., il. («Libros de viajes»).
- JOHANN, A. E., *Viaje alrededor del mundo: un reflejo vivo de pueblos y paisajes*, Barcelona, Labor, 1964. VIII, 503 ps. («Libros de viajes»).
- KASTER, H. L., *El mundo del Islam*, Barcelona, Labor, 1965. XV, 408 ps., il.
- LÜBKE, Anton, *Los misterios del mundo subterráneo*. Amb un apèndix de J. Comas de Candel. Barcelona, Labor, 1961. XII, 368 ps., il.
- MANN, Thomas, *Los Buddenbrook. Ocaso de una familia*. Novella. Trad. de F. Payarols en col·laboració amb Enrique de Leguina. Pròleg de F. Oliver Brachfeld. Barcelona, Apolo, 1936. XVI, 622 ps.
- Noves edicions: Editorial Plaza y Janés, 1976, 1980, 1982, 1985, 1993, 1996; Círculo de Lectores, 1979, 1981; Editorial Orbis, 1988.
- MANN, Thomas, *Señor y perro*. Pròleg de F. Oliver Brachfeld. s.l.: Ediciones Lauro, 1946. 1a ed. 114 ps. («El arca de papel». José Janés, director).
- Nova ed.: MANN, Thomas, *Señor y perro*. Dins: MAURIAC, François, *La farisea* / MANN, Th., *Señor y perro* / RUSSELL, Bertrand, *Fundamentos de la filosofía*. s.l., G.P., 1966. 505 ps.
- Nova ed.: MANN, Thomas, *Señor y perro. Tonio Kröger*. Trad. F. Payarols y F. Oliver Brachfeld. Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1984. 221 pàgs.
- MARFELD, A. F. *El Universo y nosotros. Pasado y presente del Universo, la Tierra y el hombre*. Trad. de José M. Vidal Llenas, Ramon Margalef y F. Payarols. Barcelona, Labor, 1961. 366 ps., il.
- MEISS-TEUFFEN, Hans von, *Navegando a los cuatro vientos: lo que he visto y vivido en mares y tierras*, Barcelona, Labor, 1956. 341 ps., il. («Libros de viajes»).

- MIKOLETZKY, Hanns Leo, *Historia de la cultura*. Revisió de Juan Eduardo Cirlot. Barcelona, Labor, 1966. XI, 630 ps., il.
- NACK, Emil, *Egipto y el Próximo Oriente en la antigüedad: las tierras y los hombres entre el Nilo y el Eufrates*, Barcelona, Labor, 1966. 443 ps., il.
- NACK, Emil i Wilhelm WÄGNER, *Grecia: el país y el pueblo de los antiguos helenos*. Revisió d'Eduardo Valentí. Barcelona, Labor, 1966. 2a ed. 1972. 468 ps., il.
- NANSEN, Fridtjof, *En la noche y entre los hielos. La expedición polar noruega de 1893 a 1896*. Revisió de Ramon Margalef. Barcelona, Labor, 1962. 419 ps., il.
- NICODEMI, Giorgio, *Leonardo da Vinci. Pinturas, dibujos, estudios*. Revisió de Juan Petit. Barcelona, Labor, 1958. 168 ps., il.
- RITTLINGER, Herbert, *Solo por las altas selvas de Amazonia: de Lima al Atlántico por vía fluvial*, Barcelona, Labor, 1966. 227 ps., il.
- RUDE, Adolf, *La escuela nueva y sus procedimientos didácticos*. Trad. de la 4a ed. alemanya. Adaptació de Ricardo Crespo. Barcelona, Labor, 1937. 374 ps. De la sèrie *El tesoro del maestro*, vol. I de cinc.
- SCHNASS, Franz i Adolf RUDE, *Enseñanza de la geografía. Enseñanza de la historia y educación cívica*. Adaptació de José Junquera Muné. Barcelona, Labor, 1937. 333 ps. De la sèrie *El tesoro del maestro*, vol. III de cinc.
- SCHULTZ, Uwe, *Kant*, Barcelona, Labor, 1971. 126 ps. («Nueva colección Labor», núm. 122).
- SCHWAB, Gustav, *Las más bellas leyendas de la Antigüedad clásica*. Tradució de la 4a ed. alemanya. Revisió sobre els textos grecs i llatins d'Eduardo Valentí. Barcelona, Labor, 1955. 792 ps., il. («Obras eternas»). Reed. 1964. XIX, 792 ps., il. («Lo que tú debes leer»).
- SEMIONOV, Yuri, *Las riquezas de la tierra: geografía económica al alcance de todos*. Notes de J. Comas de Candel. Barcelona, Labor, 1940. IX, 549 ps., il. Diverses ed.: 1945, 1948, 1956, 1962. 665 ps., il. («Biblioteca del bachiller», núm. 4).
- SEMIONOV, Yuri, *Siberia: conquista y exploración del venero económico de Oriente*. Revisió, notes i comentaris de J. Comas de Candel. Barcelona, Labor, 1958. 488 ps., il.
- SICK, Helmut, *Tucaní: entre los indios y los animales del centro del Brasil*. Revisió d'Augusto Panyella. Barcelona, Labor, 1961. 254 ps., il. («Libros de viajes»).
- SIEWERT, Wulf, *El Atlántico: geopolítica de un océano*, Barcelona, Labor, 1942. 188 ps., il. («Labor», núm. 407).
- SORRE, Max, *El hombre en la tierra*, Barcelona, Labor, 1971. XV, 317 ps., il.
- STEPANOW, Giovanni, *Rafael*. Revisió de Juan Petit. Barcelona, Labor, 1958. 176 ps., il.

- STEPANOW, Giovanni, *Rubens*. Revisión de Juan Petit. Barcelona, Labor, 1958. 176 ps., il.
- TICHY, Herbert, *Hacia el trono de los dioses. Por los caminos y senderos del Afganistán, la India y el Tibet*, Barcelona, Labor, s.a. 198 ps., il. Reeditions 1953, 1962, 1967 («Libros de viajes»).
- TREUE, Wilhelm, *La conquista de la Tierra: tras las huellas de los grandes descubridores*, Barcelona, Labor, s.a. 548 ps., il.
- WEBER, Adolf, *Economía mundial*. Trad. de la 4a ed. alemanya, 1933. 2a ed. revisada, 1953. Barcelona, Labor, 1953.
- WOLLMANN, Rudolf, *Trabajos manuales para jóvenes*. Pròleg d'Artur Martorell. Barcelona, Labor, 1964. XV, 357 ps., il. 4a ed. 1973.
- ZWEIG, Stefan, *La curación por el espíritu: Mesmer, Mary Baker Eddy, Freud*, Barcelona, Apolo, 1932. 384 ps.
- Nova ed: ZWEIG, Stefan, *Biografías*. Trad. J. Verdaguer, F. Payarols. s.l., Plaza & Janés, 1961. 1064 ps.

4. De l'anglès al castellà

- BACON, Edward, *Civilizaciones extinguidas*. Trad. Juan Godó Costa, José M. Balil Giró, F. Payarols. Madrid, Alianza Editorial, 1996. 512 ps. («El libro de bolsillo», núm. 1314).
- BELSHAW, Cyril S., *Comercio tradicional y mercados modernos*, Barcelona, Labor, 1973. 188 ps. («Nueva Colección Labor», núm. 142).
- BIRKET-SMITH, Kaj, *Los esquimales*, Barcelona, Labor, 1953. 291 ps., il. («Libros de viajes»).
- CLOUGH, Shepard B., *La evolución económica de la civilización occidental*. s.l. Omega, 1970. 574 ps. («Economía y organización»).
- FERMOR, Patrick Leigh, *Viaje a través de las Antillas*, Barcelona, Labor, s.a. XV, 470 ps., il. Reed. 1967.
- GRIMBLE, Arthur, *Escogimos las islas: entre los hechiceros, pescadores y poetas de las islas Gilbert del océano Pacífico*. Revisió de L. Correal Cubells. Barcelona, Labor, s.a. 309 ps., il. («Libros de viajes»).
- JANSON, H. W. / JANSON, Dora Jane, *Historia de la pintura: desde las cavernas hasta nuestro tiempo*. Revisió d'A. Cirici Pellicer. Barcelona, Labor, 1959. 320 ps., il.
- JANSON, H. W., *Historia general del arte. Panorama de las artes clásicas de la Prehistoria a nuestros días*. Trad. de la 3a ed. anglesa revisada i ampliada per Anthony F. Janson. Barcelona, Labor, 1965. 576 ps., il.

- Nova edició: Revisió d'Elena Luxán y Gian Castelli. Madrid, Alianza, 1990-1991. Vol. 1. El Mundo Antiguo - Vol. 2. La Edad Media - Vol. 3. Renacimiento y Barroco - Vol. 4 El Mundo Moderno («Alianza Forma», núm. 94; 101; 103; 107).
- MIRSKY, Jeannette, *La ruta del Artico: historia de las exploraciones nórdicas desde la antigüedad hasta los tiempos actuales*. Introducció de Vilblamur Stefansson. Barcelona, Labor, 1958. VIII, 407 ps., il. («Libros de viajes»).
- OMMANEY, F. D., *Los corales de Capricornio. Exploraciones pesqueras en el Índico*, Barcelona, Labor, s.a. 331 ps., il.
- SAHLINS, Marshall D., *Las sociedades tribales*, Barcelona, Labor, 1972. 180 ps. Reed. 1977, 1984 («Nueva colección Labor», núm. 134).

5. Del francès al castellà

- BERTIN, Léon, *La Tierra, nuestro planeta*. Adaptació i revisió de Francisco Hernández Pacheco i Jorge Sirera-Jené. Trad. Ramon Margalef i F. Payarols. Barcelona, Labor, 1965. Reed. 1973. 658 ps., il. («Historia natural Labor», vol. I)
- BERTIN, Léon, *La vida de los animales*. Trad. Ramon Margalef i F. Payarols. Vol. I: 629 ps. Vol. II: 575 ps. Il. Barcelona, Labor, 1970. Reed. 1973. («Historia natural Labor», vol. III i V).
- BOMBARD, Alain, *Náufrago voluntario. En una balsa a través del Atlántico*, Barcelona, Labor, 1953. 241 ps., il. Reed. 1966.
- DERRUAU, Max, *Europa*, Barcelona, Labor, 1965. XI, 544 ps. (2a ed. 1972), 3a ed. 1976.
- GOTTMANN, Jean, *América*, Barcelona, Labor, 1966. XII, 435 ps., il.
- GOUROU, Pierre, *Asia*, Barcelona, Labor, 1966. 3a ed. 1976. 502 ps., il.
- GRIMAL, Pierre, *Diccionario de la mitología griega y romana*. Prefaci de Charles Picard. Pròleg a l'ed. espanyola de Pedro Pericay. Trad. de la 3a edició francesa per F. Payarols. Barcelona, Labor, 1965. XXXI, 634 ps. Nova ed.: Barcelona, Buenos Aires, Paidós, 1981, 1994. («Lexicón», núm. 12).
- HERZOG, Maurice, *La montaña*. En col·laboració amb Pierre Conthion et al. Pròleg de l'ed. espanyola de Luís Solé Sabarís. Revisió de Jorge Sirera-Jené. Barcelona, Labor, 1967. XIV, 750 ps., il.
- MAILLART, Ella, *La ruta cruel. Un viaje por Turquía, Persia y Afganistán*, Barcelona, Labor, s.a. 259 ps., il.
- VATIER, Raymond, *Desenvolvimiento de la empresa y promoción de hombres*. s.l.: Ediciones Omega, 1962. 242 ps. («Estudios comerciales»).